

Kemény István

## A nyelvcsereéről és a roma/cigány gyerekek nyelvi hátrányairól az iskolában

Régtől fogva ismert, hogy „a magyarországi cigányság egymástól elkülönülő életformacsoportokra oszlik”, és az is hogy „e csoportok kialakulásában és elkülönülésében fontos szerepet játszanak a nyelvi tényezők”.<sup>1</sup> A legfontosabb nyelvi csoportok: a magyarul beszélő magyar cigányok, romungrók (más néven zenész cigányok, muzsikus cigányok), a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh cigányok (más néven romok) és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok (más néven beások).

Az alábbi tanulmány száz év nyelvi változásait követi az 1893. évi „cigányösszeírás”, valamint az 1971. évi és az 1993/94. évi országos reprezentatív kutatás alapján.

### Az 1893. évi összeírás

A magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma szerint 1893. január 31-én kereken 280 ezer cigány élt az országban.<sup>2</sup> Az összeírt cigányok száma 274 940 volt (és ezt a számot szokták idézni), de kimaradt az összeírásból Budapest, ahol a cigányok száma valószínűleg félezer felett volt, és „az összeírás nem talált letelepedett cigányokat” jó néhány városban. Megállapítja továbbá a kiadvány, hogy „kimaradtak az összeírásból olyanok, kiknek cigány volta nem tudatik... Mind e mellőzötteket összevéve, a magyarországi cigányok összes létszáma bizton tehető kerek számban legalább 280 000-re”.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Kemény István–Rupp Kálmán–Csalog Zsolt–Havas Gábor: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai. Budapest, 1976, 9. o. A kiadvány részletesen elemzi a magyar, a cigány és a román anyanyelvű cigányok közötti különbségeket.

<sup>2</sup> A Magyarországon 1893. Január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam, IX. kötet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895.

<sup>3</sup> A Magyarországon 1893. Január 31-én végrehajtott ... i. m., 11. o.

Az összeírás eredményeit bemutató kötet járási bontásban közölte a cigányok létszámát. Miután a trianoni béke sok helyütt átvágta a megyék és járássok határait, és mivel 1893 óta többször is átalakították a közigazgatás területi beosztását, és átrajzolták a megyék és járássok határait, csak hozzávetőleges pontossággal becsülhető meg, hogy mekkora volt az ország mai területén élő cigányok száma. Becslésünk szerint 1893-ban 65 ezer cigány élt ezen a területen.<sup>4</sup> A Romániához csatolt területeken kb. 160 ezer, a mai Szlovákiához csatolt területeken kb. 40–42 ezer, a mai Jugoszláviához csatolt területeken kb. 8–10 ezer cigány élt az összeírás időpontjában.

A 65 ezer főből kerekén 23 ezer élt a Dunántúlon, kerekén 18 ezer a Duna–Tisza közén (Bács-Bodrog vármegye nélkül, de Baja várossal és a bajai járással együtt és ideértve Heves megyét is), kerekén 10 ezer fő a mai országterület északi részén, közelebből Borsod megyében, illetőleg Esztergom, Nógrád, Abaúj és Zemplén vármegyének a mai országhoz tartozó részein, és mintegy 14 ezer a mai ország keleti részén, közelebből Békés, Hajdú és Szabolcs megyében, illetőleg Szatmár megye el nem csatolt részein.

Magát az összeírást *Hieronymi Károly* belügyminiszter rendelte el, aki 1892. november 19-én vette át hivatalát, és pár hét múlva megbízta a Statisztikai Hivatalt az összeírás elvégzésével. A kiadvány előszavából tudjuk, hogy a miniszter célja „a csavargási ügynek országos rendezése, és ezzel kapcsolatban a kóbor cigányok letelepítése” volt, de a felvétel nem szorítkozott a vándor cigányokra, hanem kiterjedt azokra a cigányokra is, akik „már teljesen beleolvadtak a polgári és polgárosult társadalomba, a többi lakosságtól immár nem különböznek, sem élet-, sem keresetmódra, sem műveltségre, sem szokásokra, legfeljebb némi antropológiai árnyalatra nézve”. Kiterjedt továbbá a felvétel a lakásviszonyokra, a családi állapotra, a vallási megoszlásra, az olvasni-írni tudásra, a foglalkozásra, a megélhetés módjára és nem utolsósorban az anyanyelvi csoportokra és nyelvismeretre.

Az összegyűjtött anyagok tudományos feldolgozásával és az általános jelentés elkészítésével a Statisztikai Hivatal akkori elnöke *Hermann Antalt*, „a cigánytanulmányairól ismert etnológust” bízta meg.

Az eredmények több ponton okoztak meglepetést. *Hermann Antal* mindezekelőtt a cigányok nagy számát mondja meglepőnek. Hivatkozik az 1873. évi „cigányszámlálásra”, amely „meglehetősen határozatlan alapon” 214 ezer cigányt számolt össze, de hivatkozhatott volna korábbi adatokra is. Az 1850. évi népszámlálás szerint a „jogi népességben” a cigányok száma kerekén 140 ezer. Az 1857. évi népszámlálás szerint a „honos népességben” a cigányok száma kerekén 143 ezer volt.<sup>5</sup>

<sup>4</sup> Ugyanerre az eredményre jutott *Mészáros Árpád-dr. Föti János*: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1996. 11. szám, 909–910. o.; *Pomogyi László* körülbelül 65–66 ezres nagyságrenddel számol „Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon” című művében. *Osiris-Századvég*, Budapest, 1995, 11. o.

<sup>5</sup> Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. KSH. Budapest, 1993, 61–67. o.

Ötvenhárom év alatt a cigányok létszáma kétszeresére emelkedett, arányszámuk pedig 1,16 százalékról 1,8 százalékra. Márpedig ebben az időszakban a cigányok természetes szaporodása alig lehetett nagyobb, mint a többi lakosé. Erre mutat, hogy a 14 éven aluli gyerekek aránya a cigányoknál 37 százalék, az egész országban viszont 1890-ben 36,6 százalék volt.<sup>6</sup>

Az ország lakossága ebben a fél évszázadban 30 százalékkal, a cigányoké 100 százalékkal nőtt. A különbség a bevándorlásnak tulajdonítható, elsősorban a volt román fejedelemségekből, abból az országból, amelyben a legnagyobb volt a cigányok aránya. A bevándorlás hatását mutatja, hogy a Dunántúlon és a Duna–Tisza közén 0,8 százalék, Erdélyben viszont majdnem 5 százalék volt a cigányok aránya, a mai országterület keleti megyéi közül Békésben 1, Hajdúban 1,5, Biharban 1,8, Szabolcsban 2,6 százalék. Északnyugat felé mutatja a vándorlás irányát az Abaúj megyei 2,4 százalék és a borsodi és zempléni 1,9 százalék.

Az Erdélyből való továbbvándorlás tényét és irányát mutatja, hogy az 1850-es népszámlálás idején 140 092 cigányból 78 906, vagyis 53 százalék élt Erdélyben, az 1893. évi 280 ezer cigányból pedig 105 ezer, vagyis 37,5 százalék.

Cigányok vándoroltak a román fejedelemségekből Erdélybe és Erdélyből a királyi Magyarországra korábban is, már a 15. századtól kezdve, és jóval nagyobb mértékben a 18. század második és a 19. század első felében.<sup>7</sup> A 19. század második felében azonban a korábbinál jóval nagyobb méretű volt a bevándorlás.

*Vekerdi József* szerint sokkal korábbra tehető és más utat követett a romungrók bevándorlása. „Az úgynevezett magyar cigányok (cigányul *romungrók*) évszázadokkal ezelőtt vándoroltak be hazánkba Szerbián (vagy Bulgárián) keresztül, a román nyelvtérület érintése nélkül. Régóta letelepedtek, túlnyomó többségük a cigány nyelvet is elfelejtette: csak magyarul beszélnek.”<sup>8</sup> A cigányul beszélő oláh cigányok pedig „zömmel csak az utolsó száz évben kerültek hazánkba”.<sup>9</sup>

*Csalog Zsolt* is úgy vélte, hogy a középkor folyamán a Balkánról bevándorolt és itt maradt cigányok elvesztették cigány nyelvüket és „utódaik az egynyelvű, csak magyarul beszélő ún. magyar cigányok”.<sup>10</sup> A kétnyelvű, cigányul és magyarul beszélő oláh cigányok szerinte is később bevándorolt cigányok utódai.

<sup>6</sup> Magyarország története tíz kötetben, 6. kötet. 1848–1890. Főszerk.: *Kovács Endre*, szerk.: *Katus László*. Budapest, 1979, 1127. o.

<sup>7</sup> A cigányok 16. századi erdélyi jelenlétéről lásd: *Nagy Pál*: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár, 1998. A Háromszékbe való bevándorlásról tudósít: *Albert Ernő*: A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: *Tanulmányok a cigányságról*. Szerk.: *Bari Károly*. Gödöllő, 1998, 81–91. o.

<sup>8</sup> *Vekerdi József*: A cigány népmese. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 16. o.

<sup>9</sup> *Vekerdi József*: A cigány népmese... i. m., 17. o.

<sup>10</sup> *Csalog Zsolt*: A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. Bibó István Emlékkönyv. Budapest, 1979 és 1991, 2. kötet, 282. o.

„Egy harmadik csoport történetében a nyelvi asszimiláció román nyelvű közegben zajlott le, e csoport tagjai a 18–20. században már mint román anyanyelvűek érkeztek Magyarországra, ők a máig román nyelvű, illetve román–magyar kétnyelvű, ún. román cigányok.”

Nyilvánvalóan igaz *Vekerdinek* és *Csalognak* az állítása, hogy a magyar anyanyelvű cigányok a régebben bevándorolt cigányok utódai. Az viszont kevésbé valószínű, hogy ez a régebbi bevándorlás feltétlenül évszázadokkal ezelőtt vagy a középkorban történt, és hogy a bevándorlók kivétel nélkül a román nyelvterület érintése nélkül érkeztek. Az erdélyi romungrók elődei például bizonyosan román nyelvterületről érkeztek, és a román fejedelemségek-ből érkezők elmagyarosodott utódainak egy része továbbköltözött az ország más részeire. A régebbi bevándorlás pedig leginkább a 16., 17. és a 18. századot kell érteni.

Az 1893. január 31-én az országban összeírt cigányok harmada friss vagy olyan bevándorló volt, illetve olyan bevándorló gyereke, aki 1850 után érkezett az országba.

Ennek megfelelően 38 százalékuk volt magyar, 30 százalékuk cigány, 24 százalékuk román anyanyelvű, a többiek szlovák, szerb, német, rutén, horvát és egyéb anyanyelvűek. Az egyes országrészek ebben a vonatkozásban is erősen eltértek egymástól.

A Duna–Tisza közén 82 százalék volt a magyar anyanyelvűek aránya és 8–8 százalék a cigány és a szerb anyanyelvűeké. A Dunántúlon 72 százalék volt a magyar anyanyelvűek aránya, 11 százalék a cigány anyanyelvűeké, 8 százalék a román és 6 százalék a német anyanyelvűeké. A mai országterület keleti megyéi közül a magyar anyanyelvűek aránya Békésben 89, Hajdúban 94, Szabolcsban 98 százalék, Szatmárban 70 és Biharban 45 százalék; a cigány anyanyelvűeké Biharban 12, Szatmárban 17 százalék, a beásoké Biharban 29, Szatmárban 13 százalék. Az északi megyék közül a romungrók aránya Nógrádban 76, Borsodban 88, Abaújban 75, Zemplénben 47 százalék, az oláh cigányoké Nógrádban 16, Abaújban 12, Zemplénben 29 százalék. E megyékben találkozunk szlovák anyanyelvű cigányokkal is: arányuk Nógrádban 8, Abaújban 11, Zemplénben 22 százalék, Borsodban pedig 10 százalék a rutén anyanyelvű cigányok aránya.

A jelenlegi országterület egészét illetően 1893 januárjában a magyar anyanyelvű cigányok aránya 79,5 százalék, a cigány anyanyelvűeké 10, a román anyanyelvűeké 4,5 százalék volt, további 6 százalék pedig szerb, szlovák, német, rutén, horvát és egyéb anyanyelvű. Kiáltó különbséget látunk tehát az ország egésze és a jelenlegi országterület között, de még nagyobb a különbség, ha a mai terület akkori cigány népességét Erdélyéhez hasonlítjuk, ahol a cigány anyanyelvűek aránya 42 százalék, a román anyanyelvűeké 39 százalék volt, vagy a Tisza–Maros szögéhez, ahol a magyar anyanyelvűek aránya csak az 5 százalékot érte el.

A fentiekből természetesen az is következik, hogy a mai terület 1893-as cigány lakói régebbi bevándoroltak utódai voltak: elődeik nem 1850 után, de még csak nem is a 19. században, hanem korábban érkeztek. A cigány anya-

nyelvről a magyar anyanyelvre többségük viszont valószínűleg csak a 19. században tért át. Erre mutat többek között *Lengyel Gabriella* tanulmánya<sup>11</sup> a letenyei muzsikus cigányokról. Viszont friss bevándorlókra gondolhatunk a nem magyar anyanyelvűeknél: így például Baranya megyében, ahová horvát területről jöttek beások és oláh cigányok, és ahol a magyar cigányok aránya 53 százalék volt, vagy Bács-Bodrog megyében, ahová Szerbiából jöttek oláh cigányok (22,5 százalék), szerb cigányok (38,5 százalék), beások (4 százalék), és ahol a romungrók aránya 34 százalék volt.

### Az 1971. évi országos kutatás

Az 1971-es országos kutatás idejére jelentős változások mentek végbe a cigányok nyelv szerinti megoszlásban. Ebben az időpontban a cigányok 71 százaléka volt magyar, 21,2 százaléka oláh, 7,6 százaléka román anyanyelvű. A cigányok létszáma 320 ezer volt, ebből 224 ezer magyar, 61 ezer oláh és 25 ezer román anyanyelvű.

Az adott területen ez idő alatt a cigányok összlétszáma majdnem ötszörösére emelkedett, és ezen belül az oláh cigányoké több mint kilencszeresére, a beásoké több mint nyolcszorosára. A nyolc- vagy kilencszeres növekedést csak bevándorlással magyarázhatjuk.

*Havas Gábor* kimutatta,<sup>12</sup> hogy a beások nagy része 1893 és 1918 között költözött Magyarországra, de a bevándorlás folytatódott a két háború között, sőt még a második világháborút közvetlenül követő években is. Azt is kimutatta, hogy a teknővájó cigányok egy részét nagybirtokosok telepítették át déli birtokaikról az itteniekre.

*Kovalcsik Katalin*<sup>13</sup> a beások három etnikai alcsoportját különböztette meg. A Baranya megye déli részén élő muncsánok Horvátországban rendelkeznek kiterjedt rokonsággal, és nyelvükben is sok horvát szót használnak. A Baranya, Somogy, Zala és Tolna megyében élő argyelánok a román nyelv bánáti dialektusait használják. Nagyvárad környékéről költöztek az 1910-es években Szabolcs és Szatmár megyébe a ticsánok, és innen költöztek tovább Tiszafüred környékére. A század elején Horvát–Szlavonországból érkező cigányokra vonatkozik Somogy és Zala megyei levéltári anyagok alapján *Pomogyi László*.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> *Lengyel Gabriella*: A letenyei muzsikus cigányok. Zalai Tükör, 1974, II. kötet, 25–41. o. Újra megjelent: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Szerk.: *Kovalcsik Katalin*. BTF-IFA-MkM, Budapest, 1998, 115–136. o.

<sup>12</sup> *Havas Gábor*: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In: Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982, 61–140. o.

<sup>13</sup> *Kovalcsik Katalin*: A beás cigányok népzenei hagyományai. In: Cigány néprajzi tanulmányok. Szerk. *Barna Gábor*. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993, 231–244. o.

<sup>14</sup> *Pomogyi László*: Cigánykérdés és cigányügyi... i. m., 11. o.

Arra is érdemes felfigyelni, hogy az 1893-ban szlovák, rutén, szerb és horvát anyanyelvűként regisztrált cigányok 1971-re nyomtalanul eltűntek, illetőleg anyanyelvet váltottak.

A bevándorlás helyéből következően a beások többsége 1971-ben a Dunán túl déli részén lakott; Baranya és Somogy megyében ők képezték a cigányok többségét.

Ugyanazon a határon jött át az oláh cigányok egy része is a múlt század végén, e század elején és kisebb mértékben a két háború között: 1971-ben a Dél-Dunántúlon élő cigányok ötödét tették ki. Részben Szerbiából és a Bánáttól érkeztek a mai Bács, Csongrád és Szolnok megye cigányai, akik 1971-ben e három megye cigányainak 19 százalékát képezték.

Mondanunk sem kell, hogy Erdélyből, illetőleg Romániából települtek át a Szabolcs, Szatmár, Bihar, Békés és Hajdú megyei oláh cigányok, akik a már korábban érkezettekkel együtt e régió cigány lakóinak 21,6 százalékát képezték.

1918 előtt elég természetes volt, hogy a mai Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Heves megyébe cigány anyanyelvű cigányok költöztek, de nem ütközött ez különösebb akadályokba a két háború között sem. 1927-ből származó miniszteri körrendeletből idézi *Pomogyi László*:

„Csehszlovákiával határos községekben tömegesen idegen, eddig soha nem látott cigány családok jelennek meg faluról falura vándorolva... értesüléseim szerint a csehszlovák állam tömegesen tiltja ki területéről a vándor cigányokat, akiket a határ egyes kevésbé figyelt pontjain áttesznek, s onnan szóródnak szét elsősorban a határ menti falvak területén.”<sup>15</sup>

A budapesti régióban (Pest, Fejér és Komárom megye) volt a legnagyobb a cigányok között az oláh cigányok aránya: 24,1 százalék. Számuk itt 15 ezer körül volt.

A bevándorláson és a költözéseken túlmenően is változások és átalakulások mentek végbe az ország és a cigányok életében ezen időszak alatt.

Az egyik nagy átalakulás a városiasodás volt. A cigányok a múlt század végén is, 1971-ben is jóval inkább voltak községek lakói, mint a többiek, de ez különösen a beásokra volt jellemző.

*A cigányok megoszlása anyanyelvi csoportok és településtípus szerint (százalékban)*

| Településtípus | Magyar anyanyelvűek | Cigány anyanyelvűek | Román anyanyelvűek | Összesen |
|----------------|---------------------|---------------------|--------------------|----------|
| Budapest       | 8,3                 | 9,9                 | –                  | 7,7      |
| Vidéki városok | 15,5                | 11,5                | 6,2                | 13,9     |
| Községek       | 76,2                | 78,6                | 93,8               | 78,4     |
| Összesen       | 100,0               | 100,0               | 100,0              | 100,0    |

<sup>15</sup> Lásd *Pomogyi László*: Cigánykérdés és cigányügyi... i. m., uo.

Igen nagy eltérés volt a különböző anyanyelvű csoportok között a telepen lakók arányában: a romungrók 65 százaléka, az oláh cigányok 75 százaléka, a beásoknak pedig 48 százaléka lakott telepen.

Részben ezzel, részben más tényezőkkel függött össze, hogy az egy lakásban lakók átlagos száma az oláh cigányoknál 6,3 fő, a magyar cigányoknál 5,5 fő, a beásoknál 4,9 fő volt. Az oláh cigányok 60 százaléka, a romungrók 56 százaléka és a beások 40 százaléka élt három- vagy annál többgyerekes családban. A száz keresőre jutó eltartottak száma az oláh cigányoknál 250, a magyar cigányoknál 221, a román anyanyelvűeknél 191 volt.

1971-ben a 14 éven felüli magyar cigányok 33 százaléka, az oláh cigányok 54 százaléka, a beásoknak pedig 57 százaléka volt analfabéta.

Az első világháború előtt az iskolába nem járó gyerekek aránya a magyar cigányoknál 60, az oláh cigányoknál 90, a beásoknál 100 százalék volt. A két háború között ez az arány a romungróknál 40, a másik két anyanyelvű csoportnál 70 százalékra változott. Nagyobb változás következett a második világháború után. Az 1957 után iskolaköteles korba lépőknél az iskolába nem járó gyerekek aránya a romungróknál 6, a beásoknál 10, az oláh cigányoknál 17 százalék volt. Az iskolába járás azonban a legtöbb cigány gyereknek nem volt rendszeres, és csak néhány évig tartott. Nyolc osztályt 1971-ben a cigány gyerekek 26 százaléka végzett, a magyar anyanyelvűek 30, a román anyanyelvűek 21 és a cigány anyanyelvűek 7 százaléka.

### **Az 1993–94-es országos vizsgálat**

1971 és 1993 között nagymérvű nyelvi asszimiláció zajlott le. Az 1993–94-es országos vizsgálatban a legalább 15 éves, már nem tanuló megkérdezettek 89,5 százaléka vallotta magát magyar, 5,5 százaléka beás és 4,4 százaléka cigány anyanyelvűnek. Az anyanyelvet váltók jó része azonban még tud cigányul, illetőleg románul. A felnőtt cigányok 11,3 százaléka beszélt 1993 végén a beás és 11,1 százaléka a cigány nyelvet. Ebben az időpontban tehát az ország területén 22 ezer fő volt a cigány anyanyelvűek, 55 ezer fő a cigány nyelvet is használók, 28 ezer fő a beás anyanyelvűek és 56 ezer fő a beás nyelvet is használók száma.<sup>16</sup>

A beásoknál és az oláh cigányoknál a kétnyelvűségnek azzal a változatával találkozunk, amelyet diglossziának neveznek, és amelyet *Réger Zita* úgy jellemez,

<sup>16</sup> A legutóbbi népszámlálás szerint 1990-ben a cigány anyanyelvű személyek száma 48 072 volt. A valóságban azonban a népszámlálás során a román anyanyelvű cigányoknál cigány anyanyelvet regisztráltak. Ennek az a magyarázata, hogy a magyarországi román cigányok nem cigányok jelenlétében magyarul beszélve anyanyelvüket cigánynak mondják, noha tudják, hogy az általuk beszélt nyelv román eredetű. Vö.: *Szalai Andrea: A beások. Kritika*, 1997. december, 7. o.

hogyan az egyik nyelv „a csoporton belüli intim, családi kommunikáció eszköze”, a másik „a formálisabb, hivatalos jellegű társalgásé. Rendszerint ez a nyelv használatos az oktatásban, a hivatalokban, a munkahelyen, illetve a másik nyelvi közösség tagjaival való érintkezés során és a csoporton belüli kommunikációban is, amikor az oktatás, a hivatal, a munkahely stb. témáiról esik szó”.<sup>17</sup>

A beás és a cigány anyanyelvről a magyar anyanyelvre való áttérés ennek a kétnyelvűségnek a keretében zajlott és zajlik le.

Az anyanyelv váltásnak ez a mértéke Magyarországon nem egyedülálló és nem is szokatlan jelenség. Az 1960. évi és az 1996. évi népszámlálás között például a román anyanyelvűek száma 15 787 főről 8730 főre csökkent, a szlovák anyanyelvűeké 30 690 főről 12 745 főre.<sup>18</sup> De már korábban, a mai Magyarország területén élő szlovákok száma az 1880 és 1930 közötti ötven év alatt 213 849 főről 104 819 főre csökkent.<sup>19</sup>

Nyelvváltásra már korábban is sor került, a cigányok között is, de az 1960-as évek második felétől kezdődően ez a folyamat felgyorsult.

Az ország erőltetett iparosítása teljes foglalkoztatottsággal, majd munkaerőhiánnyal járt, aminek következtében rohamosan növekedett a cigányok foglalkoztatottsága is. Már 1971-ben a beás férfiak 75 százaléka bányában, kohóműben, gyárban, útépitésen, építkezésen, vagyis olyan munkahelyeken dolgozott, amelyekben az érintkezés nyelve magyar volt, és a hétköznapokon magyar nyelvű környezetben lakott.

A cigányok elhelyezkedése és állandó keresethez jutása tette lehetővé a cigánytelepek döntő többségének felszámolását 1965 és 1985 között. Az 1971-es vizsgálat idején az oláh cigányok 74 százaléka és a beások 48 százaléka élt telepen, a magyar településtől elkülönülten és elszigetelten. Az 1993-as vizsgálat idején a telepen lakók aránya az oláh cigányoknál 4,9 százalékra, a beásoknál 1,1 százalékra csökkent.

A telepről való elköltözés megbontotta a hagyományos közösséghez fűződő kapcsolatokat, értelmetlenné vagy kérdésessé tette a régi szokásokat, mindennaposá tette a magyar többséggel való érintkezést, és elkerülhetlenné a magyar nyelv egész napon át történő használatát. Ezekben az években épült ki a gyermekorvosi és védőnői hálózat is, és vált szokásossá és rendszeressé a cigány családok érintkezése a védőnővel, a gyermekorvossal és a körzeti orvossal.

A legnagyobb hatást azonban az óvoda és az iskola gyakorolta. A hatvanas évek elején az oláh cigány és a beás gyerekek egy része egyáltalán nem járt iskolába, az iskolába járás csak a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején

<sup>17</sup> Réger Zita: Kutatások és vitapontok. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. MTA Nyelvtudományi Intézet, 1988. augusztus, 159. o.

<sup>18</sup> Mészáros Árpád–Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. Régió, 1995. 3. szám, 22. o. Az ország román anyanyelvű lakóinak nyelvcserejéről számol be Borbély Anna: A magyarországi románok nyelvhasználata a változások tükrében című cikkében. Régió, 1995. 3. szám.

<sup>19</sup> Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993, 62. o.

vált mindenkire nézve kötelezővé. Az 1971-es vizsgálat idején a cigány gyerekek negyede végezte el az általános iskolát. A nagy változás e téren 1971 és 1993 között zajlott le: 1993 végén a cigány gyerekeknek már háromnegyede végezte el az általános iskolát.

Az óvoda és az iskola nyelve ebben az egész időben magyar volt, de ezen túlmenően az óvoda és iskola nem fogadta be a cigány és a beás nyelvet, hanem tiltotta annak használatát. Az oláh cigány és a beás gyerek első tapasztalata az iskolában az volt, hogy nem érti azt, amit mondanak neki, tartós és alapvető tapasztalata pedig az volt, hogy anyanyelve miatt szenved, anyanyelve miatt nem boldogul, és akkor boldogult volna, ha már az iskolába lépésekor a többségi gyerekekhez hasonlóan tudott volna magyarul. Ezekből a tapasztalatokból könnyen adódott és adódik a felnőtt cigányoknál az a következtetés, hogy gyerekeiket ezektől a szenvedésektől meg kell kímélni, és éppen ezért minél előbb magyarul kell beszélni velük.

A magyar nyelv használatára való áttérés azonban nem feltétlenül tudatos elhatározás következménye. A gyerekek az iskolában nemcsak a tanítási órákon beszélnek magyarul, hanem azokon kívül is. Magyarul beszélnek az iskolán kívül is. Otthon magyarul számolnak be az iskolában történekről, mint ahogyan a szülők magyarul tárgyalják meg munkahelyi ügyeiket és a többségi társadalommal kapcsolatos tranzakciókat. A megélhetés, a fennmaradás, a szórakozás, a többségi társadalom mindennapi életében való részvétel fokozatosan és szinte észrevétlenül fejt ki hatását.

A gilvánfai beás közösségről szóló kiváló munkájukban *Fleck Gábor* és *Virág Tünde* a nyelvhasználatot illetően három stratégiát különböztetnek meg.<sup>20</sup> A *beletörődőknél* „folyamatos, viszonylag lassú, intergenerációs nyelvvelhalást” figyeltek meg. A *stratégiaváltó* családokat a tudatos intragenerációs nyelv váltás jellemzi. A harmadik stratégia a *funkcióteremtőké*. Az e típusba tartozóknál a beás nyelv és hagyomány a politikai presztízsteremtés és a megélhetés eszköze. *Fleck* és *Virág* beszámol arról is, hogy néhány gilvánfai fiatal olyan tanfolyamokon vett részt, amelyeknek célja a beás nyelv használatának felelevenítése és a beás írásbeliség létrehozása volt. E tanfolyamok révén a résztvevők egy időre rendszeres keresethez jutottak, és ezért a beás nyelv fontossá vált számukra, a tanfolyamon kívüli mindennapi életben azonban alig használták a beás nyelvet. Az anyanyelv cseréjét előidéző tényezők a késleltető tényezőknél erősebbeknek és tartósabbnak bizonyultak.

De térjünk vissza a nyelvvelhalás mikéntjére és eredményére.

„A gyerekek korán, hároméves korukban bekerülnek az intézményesített gyereknevelés keretei közé, az óvoda pedig, hasonlóan az iskolához a magyar nyelv használatát követeli meg. Az óvodai, iskolai idő után sem a családban töltek a gyerekek fennmaradó idejük

<sup>20</sup> *Fleck Gábor–Virág Tünde*: Egy beás közösség múltja és jelene, MTA PTI Regionális Kutatóközpont, Budapest, 1999.

nagy részét, hanem az utcán, óvodai, iskolai barátaikkal. E közegekben szinte kizárólagos a magyar nyelv.”<sup>21</sup>

Ezek az állítások – ugyanúgy mint *Fleck* és *Virág* korábban idézett megállapításai – a Baranya megye délnyugati részén fekvő aprófalura, Gilvánfára vonatkoznak, de érvényesek Baranya megye valamennyi beás többségű településére is, és hasonló jelenségek tapasztalhatók mindazokban a falvakban, amelyekben viszonylag nagy számban élnek beások vagy oláh cigányok.

Ismeretes az is, hogy az általános iskola elvégzésében a cigány gyerekek között „az anyanyelv szerinti különbségek a legfontosabbak: az általános iskolánál kevesebbet végeztek aránya a magyar anyanyelvűeknél 22,9 százalék, a beásoknál 41,6 százalék, a cigány anyanyelvűeknél 48,2 százalék”,<sup>22</sup> „hogy a beásoknál és az oláh cigányoknál az általános iskola elvégzésének az a fő akadálya, hogy hat-hét éves korban a gyerekek nagy része igen rosszul tud magyarul”.<sup>23</sup> Ismeretes továbbá, hogy „egyelőre a roma gyerekek nagy többségénél... az a gond, hogy tartós munkanélküliség vár azokra, akik az általános iskolát nem végzik el”.<sup>24</sup>

A nem magyar anyanyelvből, illetőleg a kétnyelvűségből származó nyelvi hátrány leküzdésének eszköze a három évig tartó kétnyelvű óvoda lehetne és kellene is hogy legyen. Ezekben az óvodákban nem lenne tiltott vagy megvetett a beás, illetve a cigány nyelv, hanem egyenrangú, szükség esetén elsőbbséget élvező, és itt a gyerekek megtanulnák a magyar nyelvet és az első osztályba lépve már jól tudnának magyarul. Ehhez elegendő számú beás, illetőleg cigány nyelven legalább valamennyire tudó óvó nénire és óvó bácsira van szükség, akiket arra is kiképeznek, hogy az óvodát a gyerekek számára barátságos és vonzó helyé tudják tenni. Ezek az óvodák csak akkor jöhetnek létre, ha a beás vagy oláh cigány szülők ezt kívánják. Létrejöttük aránylag egyszerű azokban a falvakban, amelyekben élnek mind beás, mind oláh cigány gyerekek, és bonyolultabb azokon a településeken, amelyekben vegyes az összetétel. Azokban a falvakban, amelyekben a gyerekek két vagy három nyelvi csoporthoz tartoznak, ésszerűnek látszik az elkülönülés, azzal a két feltétellel, hogy megvan hozzá a szülők beleegyezése, és hogy eredménnyel jár, vagyis a három év leteltével az elkülönülés sikeres feloldásához vezet.

Nyelvi hátránnyal küszködnek azonban a magyar anyanyelvű cigány gyerekek is. Már az 1971-es országos kutatás beszámolója felhívta a figyelmet a következőkre:

„Ma már közismert, hogy a különböző és ennek megfelelően nyelvhasználatban is különböző társadalmi rétegekben különbözik a családi életben a kisgyermekkel szemben használt nyelv, valamint a kisgyerekek által hallott felnőttek közötti beszéd nyelve is. Mivel az

<sup>21</sup> *Fleck–Virág*: Egy beás közösség... i. m., 82–84. o.

<sup>22</sup> *Kemény István*: A romák és az iskola. *Educatio*, 1996. tavasz, 74. o.

<sup>23</sup> *Kemény*: A romák és... i. m., 79. o.

<sup>24</sup> *Kemény*: A romák és... i. m., 84. o.

iskola nyelve a középosztály nyelvéhez áll közel, ezért a munkás- és parasztgyerekek hátránnyal indulnak az iskolában. Még inkább igaz ez a cigány gyerekekre. Ha igaz az, hogy az iskola az egész kultúrát kéri számon és az egész kultúrában való előrehaladást osztályozza, megtanítani azonban csak az egyik felét tanítja meg és a másik felét a családra bízta, ha igaz továbbá, hogy a kultúrának ez a lényegesebb fele nincs tankönyvekbe foglalva és ezért rejtett kultúrának nevezhetjük, ha végül igaz az, hogy ebből a rejtett kultúrából az értelmiségi családban többet adnak át a gyerekeknek, mint a munkáscsaládban, akkor ehhez hozzátehetjük, hogy legkevésébbet családjában a cigány gyerek kap ebből a rejtett kultúrából.<sup>25</sup>

A társadalmi rétegek nyelvhasználatában mutatkozó különbségek elméletével a nemzetközi irodalomban elsőnek *Basil Bernstein* foglalkozott. Nézeteinek rövid összefoglalása már 1971-ben magyarul is megjelent,<sup>26</sup> és már 1972-ben *Pap Mária* és *Pléh Csaba* kvantitatív empirikus vizsgálat eredményeit közölte a szociális helyzet és a beszéd összefüggéseiről.<sup>27</sup> Meg kell jegyeznem, hogy magyar viszonylatban elsőnek az 1969 szeptemberében tartott nemzetközi szociológiai konferencián mutattam rá arra, hogy az iskolai hátrányos helyzet hogyan függ össze a társadalmi rétegek nyelvhasználatával.<sup>28</sup> Meg kell jegyeznem továbbá, hogy akkori és mai nézeteim eltérnek a *Bernstein* által használt „korlátozott” vagy „szűk” és „kidolgozott” kód kategorizálástól. Az alsóbb rétegek vagy cigányok kódját, ha szabad ezt a szót használni, nem szűk, hanem *más* kódznak nevezném.

Az 1971-es kutatás beszámolója a cigány gyerekek nevelésének más vonásait is említette.

„Az átlagos cigány szülő és az átlagos cigány gyerek kapcsolatában több az intimitás, a bensőség, és kevesebb az agresszivitás, mint az átlagos magyar szülő-gyerek viszonylatában. Ennek az előnynek azonban a cigány gyerekek az iskolában semmi hasznát nem veszi; a cigány családi nevelés rendszerének csak hátrányos oldalai érvényesülnek.”<sup>29</sup>

A cigány gyerekek a családban szabadabbak, mint a nem cigány gyerekek. A mai magyar iskola számára ez azt jelenti, hogy fegyelmezetlenebbek. A szabadabb szóhoz hozzá kell tennünk, hogy a cigány családban a gyerekeket általában felnőttebbnek, egyenjogúbbnak tekintik, mint a nem cigány családokban. Ez az egyenjogúság pedig végképp elfogadhatatlan a mai magyar iskola számára.

Az is világos volt már 1971-ben is, hogy a cigány gyerekek nyelve nemcsak szerkezetében tér el a középosztálybeli gyerekek és az iskola nyelvezetétől,

<sup>25</sup> *Kemény-Rupp-Csalog-Havas*: Beszámoló a magyarországi cigányok ... i. m., 45. o.

<sup>26</sup> *Basil Bernstein*: Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság*, 1971. november, 45–57. o. Lásd még: *Basil Bernstein*: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: *Pap Mária-Szépe György*: Társadalom és nyelv. Gondolat, Budapest, 1975, 393–431. o.

<sup>27</sup> *Pap Mária-Pléh Csaba*: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. *Valóság*, 1972. február, 52–58. o.; *Pap Mária-Pléh Csaba*: Nyelvhasználat és társadalmi helyzet. *Szociológia*, 1972. 1. szám, 211–234. o.

<sup>28</sup> Iparosodás, urbanizáció és életmód. Nemzetközi Szociológiai Konferencia. Balatonfüred, 1969, 209–210. o.

<sup>29</sup> *Kemény-Rupp-Csalog-Havas*: Beszámoló a magyarországi cigányok... i. m., 45. o.

nemcsak a nyelv absztraktabb fogalmi elemei hiányoznak belőle, hanem különbözik a szókincs is: hiányzik konkrét és a többi gyermek által nagyon is ismert tárgyak sokaságának megnevezése, mivel maguk a tárgyak is ismeretlenek.

A hetvenes és a nyolcvanas években *Réger Zita* egész sor tanulmányban hívta fel a figyelmet arra, hogy a cigány gyerekek nyelvi nevelődéséből az iskoláskor előtt hiányzik az írásra-olvasásra való szocializálás: hiányzanak a mesekönyvek, a leporellók, a könyvek általában.

A magyar anyanyelvű cigány gyerekek nyelvi hátrányai leküzdésének az eszköze is a három évig tartó és az erre a feladatra felkészült óvoda lehetne.

Vannak az országban óvodák és iskolák, amelyek le tudják küzdeni a nyelvi hátrányokat, azokat is, amelyekkel a kétnyelvű cigány gyerekek, és azokat is, amelyekkel a romungro gyerekek küzdenek. Korábban javasoltam ezeknek az óvodáknak és iskoláknak, illetve a jól működő programoknak a kiválogatását, valamint azt, hogy a kiválogatott programokat ajánlás formájában a cigány gyerekekkel foglalkozó óvodák és általános iskolák rendelkezésére bocsássák. Eddig ez nem történt meg. Ma sem tudjuk, és természetesen az Oktatási Minisztériumban és a Nemzeti, Etnikai és Kisebbségi Hivatalban sem tudják, merre található a jól működő intézmények, és nincs elég információ a bevált és használható módszerekről.

Az érem másik oldalát sem ismerjük jobban. A cigány gyerekek egy része három évig, más része két évig jár óvodába, harmadik része csak a kötelező iskola-előkészítő évben, negyedik részük pedig egyáltalán nem. Az OM-nek vagy a NEKH-nek nincsenek adatai az egyes korévekben a cigány gyerekek számáról, és nincsenek adataik az óvodába és iskolába járó cigány gyerekek számáról sem. Az 1992–93-as tanévig Magyarországon iskolai statisztikát vezettek a cigány tanulókról. Az adatgyűjtésnek addig gyakorolt módját az adatvédelmi szabályozás megtiltotta. *Kertesi Gábor* 1994-ben olyan javaslatot készített, amely a személyiségi jogok és az adatvédelem biztosításával lehetővé tenné az adatok gyűjtését a cigány tanulók számáról, iskolai eredményeiről, valamint azokról az oktatási intézményekről, amelyekbe cigány tanulók járnak. Az adatvédelmi szakemberek jóváhagyták javaslatát, életbe léptetése mégis elmaradt.<sup>30</sup>

1995 tavaszán a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megrendelésére a Tankerületi Oktatási Központok nemzetiségi munkatársai kérdőíves felmérést végeztek azokban az oktatási intézményekben, amelyekben tudomásuk szerint a cigány tanulók létszáma elérte a 10 százalékot. *Rigó Rozália* 1995-ös cikkéből tudjuk, hogy a felmérés során 838 óvodában 18 459 cigány gyermeket számoltak össze.<sup>31</sup> Az óvodáskorú cigány gyerekek száma a felmérés idején 33 ezer körül volt. (1993–94-es országos kutatás alapján.) A cikkből nem tudjuk

<sup>30</sup> [A kérdéssel kapcsolatos beszélgetést és a dokumentumokat lásd: *Beszélő*, 2000. március. – *A szerk.*]

<sup>31</sup> *Rigó Rozália*: Tapasztalatok a cigány gyermekekkel foglalkozó intézményekben. *Iskolakultúra*, 1995. 24. szám, 89. o.

meg a 18 459 gyerek életkorát, és azt sem, mennyi ideig jártak óvodába. „Megközelítőleg a gyermekek 11 százaléka maradt távol az óvodai nevelés keretében folyó, iskolai életmódra felkészítő foglalkozástól” – állapítja meg *Rigó Rozália*. Ez a becslés nyilvánvalóan az iskola-előkészítő évre vonatkozik, arról azonban nem tájékoztat a szerző, milyen alapon számították ki ezt az arányt. Annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy az óvodáskorú gyerekek 56 százalékaról gyűjtöttek adatokat. A felmérés alapján nem lehet becslést készíteni arra vonatkozólag, hogy az iskola-előkészítő előtti két évben mekkora az óvodába járó cigány gyerekek száma.

Az 1993–94-es országos vizsgálat keretében valamennyi óvodáskorú cigány gyermek óvodába járásáról kaptunk reprezentatív adatokat. Ezek szerint az óvodáskorú háromévesek 40 százaléka, a négyévesek 54 százaléka, az ötévesek 72 százaléka járt óvodába, a hatévesek egy része már az általános iskola első osztályos tanulója volt, a többieknek viszont 85 százaléka járt óvodába vagy iskola-előkészítőbe. Az ötévesek 72 százalékos óvodába járásának értékeléséhez tudni kell, hogy a kérdés időpontjában egy részüket már csak egy év választotta el az általános iskola első osztályától. A cigány gyermekek nagyobb fele tehát csak iskola-előkészítőbe járt, óvodába egy, legfeljebb két évig jártak, noha tudjuk, hogy három év óvodába járás kell az első osztályban való sikeres szerepléshez. A fentiekhez még azt is hozzá kell tenni, hogy az óvodába beiratkozott gyerekek többsége nem rendszeresen jár óvodába.<sup>32</sup>

*Rigó Rozália* említett cikkéből tudjuk meg, hogy az említett felmérés keretében 898 általános iskolában 52 618 cigány tanulót és 309 eltérő tantervű általános iskolában 11 258 cigány tanulót számoltak össze, összesen tehát 63 876 tanköteles korú gyereket. A felmérés idején a tanköteles korú cigány gyerekek száma 110 ezer körül volt, a felmérés tehát a gyerekek nem egészen 58 százalékát érintette.

Nem sokat vagy inkább semmit nem tudunk azokról az etnikainak vagy cigány felzárkóztatónak nevezett programokról, amelyekhez 1991 óta állami támogatást igényelhetnek az oktatási intézmények, illetőleg az azokat fenntartó önkormányzatok. Idézett cikkében említi *Rigó*, hogy 838 vizsgált óvoda közül 484-ben volt felzárkóztató program, de semmit sem közölt annak tartalmáról.

Az általános iskolák vonatkozásában *Radó Péter* 1997-es tanulmányából tudjuk meg, hogy az említett felmérésben vizsgált iskolák közül 433 iskolában folyt felzárkóztató oktatás.<sup>33</sup> A programokról két elemzés készült, de egyik sem nyújt tájékoztatást a programok tartalmáról és a felhasznált módszerekről.<sup>34</sup>

<sup>32</sup> *Pik Katalin* 1999-es tanulmánya hét községben mutatja be a cigány gyerekek óvodába járásának rendszertelenségét és óvodába járásuk ebből következő eredménytelenségét.

[A tanulmány egy átdolgozott fejezete olvasható kötetünkben. *Pik Katalin*: A cigány gyerekek és az óvoda esete. – *A szerk.*]

<sup>33</sup> *Radó Péter*: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról. Budapest, 1997, 48. o.

<sup>34</sup> *Furray R. Katalin*: A nemzetiségi-etnikai oktatás kiegészítő állami támogatása. Budapest, 1994;

*Setényi János*: Felzárkóztató programok az alapfokú oktatásban. *Régió*, 1996. 2. szám.

Nincs tisztább képünk a szegregáció mértékéről, a cigány osztályokról és a kisegítő iskolákról sem.

Az első cigány osztályok a hatvanas évek elején jöttek létre, az országban akkor uralkodó MSZMP 1961-es határozatának hatására, amely a „cigány lakosság helyzetének megjavítását” tűzte ki célul. A párthatározatot 1962-ben miniszteri rendelet követte, amely lehetővé tette és ösztönözte külön cigány osztályok szervezését, átmeneti jelleggel. A rendelet így fogalmazott: „a cigány tanulócsoportok, napközi otthoni csoportok átmeneti jelleggel működnek, és azt a célt szolgálják, hogy az abban tanuló gyerekek egy-két év után tanulmányaikat a normál osztályokban eredményesen folytathassák”.

Az átmenet azonban tartósnak bizonyult. 1962-ben hetven ilyen osztályt hoztak létre, 1963-ban kilencvennégy, 1974-ben száznyolcvanegy volt a cigány osztályok száma.<sup>35</sup>

A hetvenes években vita folyt a cigány osztályokról. A vitákban részt vevők egy része azért javasolta elkülönített cigány osztályok és iskolák fenntartását és szervezését, hogy ezzel cigány nemzeti közösség kialakítását segítse elő. Mások azzal érveltek, hogy az elkülönített osztályokban a cigány gyerekek kevesebb kudarcot és több sikert élnek át, és cigányellenes előítéletektől sem kell szenvedniük. Az elkülönítés ellenzői azzal érveltek, hogy a cigány osztályokban rosszabbak az oktatás körülményei, az osztályok osztatlanok ott is, ahol a nem cigányok osztott osztályokba járnak, gyengébb a pedagógusok képzettsége és felkészültsége, az oktatás rosszabb épületekben folyik, kisebbek a tanulókkal szemben támasztott követelmények, kisebb a gyerekek tudása is, ugyanazon érdemjegyek és osztályzatok mögött rosszabb a teljesítmény és a színvonal, mindezek miatt a gyerekek egy idő után nem vihetők át normál osztályba, és hátrányaik visszafordíthatatlanná válnak.<sup>36</sup>

Ma nem ismerjük a cigány osztályok és a cigány osztályokban tanulók számát,<sup>37</sup> nem tudjuk, milyen arányban osztottak vagy osztatlanok az osztályok, nincs információnk a pedagógusok képzettségéről, az épületek állapotáról és felszereltségéről, a gyerekekkel szemben támasztott követelményekről és az iskolába járás rendszerességéről.

Mindezek megismeréséhez reprezentatív felmérésre van szükség, amelynek arra is ki kell térnie, hogy a cigány gyerekek jártak-e, illetőleg mennyi ideig és milyen rendszerességgel óvodába, ki kell térnie az eltérő tantervű általános

<sup>35</sup> A létrehozás körülményeiről részletesen tudósít *Kozák Istvánné* a *Phralipe* 1998. februári és márciusi számában.

<sup>36</sup> A hetvenes évek vitáit illetően lásd *Réger Zita*: Kétnyelvű cigánygyerekek az iskolás kor elején. *Valóság*, 1974. január; *Réger Zita*: Cigányosztály, „vegyes” osztály a tények tükrében. *Valóság*, 1978. augusztus; *Solt Ottília*: Még egyszer a cigány osztályokról. *Élet és Irodalom*, 1976. 40. szám.

<sup>37</sup> *Radó Péter* idézett Jelentése szerint 840 adatokat közlő iskola közül 132-ben működött cigány osztály. Tudjuk azonban, hogy a Radó Péter által használt felmérés a cigány gyerekek 58 százaléka terjed ki.

iskolákra és a kisegítő iskolákra, valamint az elkülönülésnek azokra az eseteire is, amelyekben a cigány többségűvé vált településekről a nem cigány szülők más, nem cigány többségű települések iskoláiba viszik gyerekeiket. A kisegítő iskolákat illetően ennek a felmérésnek azt is meg kell állapítania, hogy milyen eljárással és milyen kritériumok alapján helyezik át a gyermekeket, és milyen az áthelyezett gyermekek tényleges értelmi fejlettsége.<sup>38</sup>

Ennek a vizsgálatnak semmilyen szempontból sem szabad egyoldalúnak lennie. Meg kell találnia és kímélet nélkül meg kell mutatnia a megkülönböztetés és elkülönítés eseteit, módszereit, típusait, arányait és következményeit, a roma gyerekek sikeres iskolai szereplésének akadályait, az általuk elszenvedett hátrányokat, de meg kell találnia és be kell mutatnia azokat az óvodákat, iskolákat és programokat is, amelyek le tudják küzdeni ezeket a hátrányokat.

Ezen a ponton vissza kell térnem a három évig tartó kétnyelvű óvodához és az ezzel kapcsolatos elkülönüléshez. *Horváth Aladár* szavait idézem:

„Véleményünk szerint ugyanis csak akkor ésszerű az elkülönítés, ha önkéntes és azt a célt szolgálja, hogy az érintett gyerekek olyan plusz szolgáltatásokat kapjanak, amelyekkel a hátrányaikat sikeresen leküzdhetik, és akkor arányos, ha ez olyan időtartamban történik, hogy az iskoláztatás első éveit leoldozhatók a hátrányok és a gyerekek visszavezethetők a normál közoktatási rendszerbe. A szakértők véleménye szerint maximum három év lehet, amikor az elkülönítés még arányosnak tekinthető.”<sup>39</sup>

Befejezésül ide kívánczok egy megjegyzés a diszkrimináció fogalmáról. Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló UNESCO Egyezmény 1. cikke szerint a megkülönböztetés kifejezésen értendő a fajon, bőrszínen, nemen, nyelven, valláson, politikai vagy bármilyen egyéni véleményen, nemzetiségi vagy társadalmi származáson, vagyoni helyzeten vagy születésen alapuló minden olyan különbségtétel, kizárás, korlátozás vagy kedvezés, amelynek célja vagy következménye az oktatás terén való egyenlő elbánás megszüntetése vagy akadályozása. A cigány gyerekek speciális iskolai oktatásáról szóló jelentésben a kisebbségi ombudsman hívta fel a figyelmet arra, hogy ennek a meghatározásnak értelmében nem csak a negatív irányú közvetlen beavatkozás lehet diszkrimináció, hanem az is, ha elmarad a gyerekek oktatáshoz való jogának biztosítása, ha úgy működik az oktatási rendszer vagy oktatási intézmény, hogy a roma gyerekek lemaradjanak, ne tudjanak lépést tartani a nem roma gyerekekkel, ne valósuljon meg integrálódásuk az iskolai

<sup>38</sup> A kisegítő iskolákba utalásról lásd: *Szabó Györgyné–dr. Loss Sándor–dr. Páczelt Istvánné–Gönczi Márta–Peitlné Balogh Annamária–Szikora Mária*: Szakértői és rehabilitációs bizottságok hatáselemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1998. Kézirat. [A tanulmány egy átdolgozott fejezete olvasható kötetünkben. *Loss Sándor*: Út a kisegítő iskolába. – *A szerk.*] Részben a borsodi vizsgálat alapján készült a kisebbségi ombudsman jelentése a cigány gyerekek speciális iskolai oktatásáról. *Fundamentum*, 1999. 4. szám, 119–133. o. Lásd még *Pik Katalin*: Roma gyerekek és a speciális iskolák. *Educatio*, 1999. nyár, 297–311. o.

<sup>39</sup> *Liskó Ilona* interjúja *Horváth Aladárral*, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnökével. *Educatio*, 1999. nyár, 354. o.

évek során, és ennek következtében ne valósulhasson meg később sem. Ebben az értelemben diszkriminatívnak mondható az egész oktatási rendszerünk.

## Hivatkozott irodalom

- Albert Ernő: A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: Tanulmányok a cigányságról. Szerk.: Bari Károly. Gödöllő, 1998.
- Bernstein, Basil: Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. *Valóság*, 1971. november.
- Bernstein, Basil: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: *Pap Mária–Szépe György*: Társadalom és nyelv. Gondolat, Budapest, 1975.
- Borbély Anna: A magyarországi románok nyelvhasználata a változások tükrében. *Régió*, 1995. 3. szám.
- Csalog Zsolt: A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. Bibó István Emlékkönyv. Budapest, 1979 és 1991, 2. kötet.
- Fleck Gábor–Virág Tünde: Egy beás közösség múltja és jelene, MTA PTI Regionális Kutatóközpont, Budapest, 1999.
- Förray R. Katalin: A nemzetiségi-etnikai oktatás kiegészítő állami támogatása. Budapest, 1994.
- Gyivicsán Anna: Anyanyelv, kultúra, közösség. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993.
- Havas Gábor: A Baranya megyei teknővájó cigányok. In: Cigányvizsgálatok. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982.
- Iparosodás, urbanizáció és életmód. Nemzetközi Szociológiai Konferencia. Balatonfüred, 1969.
- Kemény István: A romák és az iskola. *Educatio*, 1996. tavasz.
- Kemény István–Rupp Kálmán–Csalog Zsolt–Havas Gábor: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai. Budapest, 1976.
- Kovalcsik Katalin: A cigányok népzenei hagyományai. In: Cigány néprajzi tanulmányok. Szerk. Barna Gábor. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993.
- Lengyel Gabriella: A letenyei muzsikus cigányok. Zalai Tükör, 1974, II. kötet. (Újra megjelent: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből. Szerk.: Kovalcsik Katalin. BTF-IFA-MkM, Budapest, 1998.)
- Liskó Ilona interjúja Horváth Aladárral, a Roma Polgárjogi Alapítvány elnökével. *Educatio*, 1999. nyár.
- A Magyarországon 1893. Január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új folyam, IX. kötet. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1895.
- Magyarország története tíz kötetben, 6. kötet. 1848–1890. Főszerk.: Kovács Endre, szerk.: Katus László. Budapest, 1979.
- Mészáros Árpád–dr. Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, 1996. 11. szám.
- Mészáros Árpád–Fóti János: Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. *Régió*, 1995. 3. szám.
- Nagy Pál: A magyarországi cigányok története a rendi társadalom korában. Kaposvár, 1998.
- Az 1850. és 1857. évi Népszámlálás. KSH. Budapest, 1993.
- Pap Mária–Pléh Csaba: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. *Valóság*, 1972. február.
- Pap Mária–Pléh Csaba: Nyelvhasználat és társadalmi helyzet. *Szociológia*, 1972. 1. szám.
- Pik Katalin: Roma gyerekek és a speciális iskolák. *Educatio*, 1999. nyár.

- Pomogyi László*: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- Radó Péter*: Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról. Budapest, 1997.
- Réger Zita*: Cigányosztály, „vegyes” osztály a tények tükrében. *Valóság*, 1978. augusztus.
- Réger Zita*: Kétnyelvű cigánygyerekek az iskolás kor elején. *Valóság*, 1974. január.
- Réger Zita*: Kutatások és vitapontok. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. MTA Nyelvtudományi Intézet, 1988. augusztus.
- Rigó Rozália*: Tapasztalatok a cigány gyermekekkel foglalkozó intézményekben. *Iskolakultúra*, 1995. 24. szám.
- Setényi János*: Felzárkóztató programok az alapfokú oktatásban. *Régió*, 1996. 2. szám.
- Solt Ottília*: Még egyszer a cigány osztályokról. *Élet és Irodalom*, 1976. 40. szám.
- Szabó Györgyné-dr. Loss Sándor-dr. Páczelt Istvánné-Gönczi Márta-Peülné Balogh Annamária-Szikora Mária*: Szakértői és rehabilitációs bizottságok hatáselemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1998. Kézirat.
- Szalai Andrea*: A beások. *Kritika*, 1997. december.
- Vekérdi József*: A cigány népmese. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

# CIGÁNYNAK SZÜLETNI

Tanulmányok, dokumentumok

Szerkesztette:

Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia

AKTÍV TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY  
ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ  
Budapest, 2000